

Karl Christian Lammers:

Faget Tysk og den kulturpolitiske udfordring fra nazismen i Tyskland

(foreløbigt udkast/work in progress)

1.

Det efter den 30. januar 1933 oprettede nazistiske regime i Tyskland arbejdede med hvad der kunne kaldes en totalitær fordring, altså en ambition eller vision om at præge og kontrollere det tyske samfund og tyskerne fra vugge til grav. Den totalitære fordring tillod intet eller kun ringe frirum for andre holdninger. Det budskab var også indeholdt i det som den nys udnævnte minister for propaganda og folkeoplysning Joseph Goebbels i marts 1933 formulerede som målet for nazisternes "nationale revolution": "Meningen med denne revolution ligger på det åndelige område. Vi ønsker at eliminere liberalismens ideologi og tilbedelsen af enkeltpersonen og erstatte den med en fællesskabssans, der atter omfatter hele det tyske folk og som igen ind- og underordner det enkelte menneskes interesse under nationens fællesskabsinteresse. Dermed bliver året 1789 strøget fra historien. Omstillingen af individualismen til fællesskabstanken begrænser sig naturligvis ikke kun til det politiske, men den omfatter også det ideologiske, kulturelle og økonomiske område [...] Dermed bevæger vi os ind i centrum af denne völkische revolution. I dens midtpunkt står igen folket, og folkets vel og sundhed skal alt, der har med politik, økonomi, kultur og ideologi indordne sig under."¹

Det kulturelle område skulle altså også indordne sig i forhold til "folkets vel og sundhed". Hvordan det skulle forstås, fremgik lidt af den parole (tysk Feuerspruch), hvormed Sigmund Freuds skrifter den 10. maj 1933 blev kastet på bålet. Her lød det: "Gegen seelenzerfressende Überschätzung des Trieblebens, für den Adel der menschlichen Seele (Mod sjælefortærende overvurdering af driftslivet, for den menneskelige sjæls adel)."² "Folkets vel og sundhed" kunne derfor hævdes at kræve "ægte" tysk kultur. Hvad der herefter skulle forstås ved "tysk" kultur respektive ikke-

¹ Cit. efter Karl Christian Lammers, GOEBBELS Hitlers spindoktor, København 2008, s. 245.

² Cit. efter Ursachen und Folgen. Vom Deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart, bind IX, Berlin 1958, s. 490. De tyske citater er oversat af forfatteren.

tysk eller "utysk" kultur, blev bestemt af de nazistiske magthavere. Og de lå bestemt ikke på den lade side. De tiltag eller indgreb, der som følge deraf i det nyetablerede nazistiske regimes regi blev taget på kulturområdet efter marts 1933, måtte siges at være drastiske, og de måtte forventes at vække opsigt hvis ikke bekymring og uro de steder, hvor man uden for Tyskland beundrede og også professionelt beskæftigede sig med i bred forstand tysk kultur, altså med tysk litteratur, sprog, musik og videnskab. Det nazistiske regimes kulturelle overgreb måtte følgelig siges at udgøre en udfordring til specielt faget germanistik, hvis emne var tysk kultur i bred forstand.

Blandt disse vidtrækkende indgreb fra det nazistiske regime skal ikke bare anføres en ny tjenestemandsløvslov, den såkaldte Berufsbeamtengesetz (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums) fra 7. april 1933, der førte til afskedigelse af en række jødiske, kommunistiske og demokratisk indstillede universitetsprofessorer og -lærere, heriblandt flere germanister, og dermed til en begyndende "arisering" af de tyske universiteter: ved det Danmark nærtliggende universitet i Kiel blev således 3 germanister, nemlig Wolfgang Liepe, Melita Gerhard og Carl Wesle fyret.³ Og ved universitetet i Greifswald som tyskfaget ved KU havde visse kontakter til, ramte afskedigelserne bl.a. den svenske lektor Stellan Arvidsson fra det Nordisches Institut.

I vores sammenhæng tænkes der dog i første række på den brutale udgrænsning og bandlysning af flere kendte tyske forfattere i forbindelse med den såkaldte "Aktion mod den utyske ånd" ("Aktion wider den undeutschen Geist"), der blev indledt i april 1933, og på dens kulmination med bogbrændinger i flere tyske universitetsbyer den 10. maj 1933. Der tænkes endvidere på sortlistningen af andre forfattere der bl.a. førte til fjernelse af deres værker fra offentlige biblioteker eller fratagelse af deres statsborgerskab, på fængslingen af nobelpristageren Carl von Ossietzky og i det hele taget på udelukkelsen af jødiske forfattere og kunstnere fra Goebbels' nye organisation for kulturområdet det såkaldte Reichskulturkammer og dets syv afdelinger, herunder fra det for litteraturen gældende Reichsschrifttumkammer. Dermed var ordet så at sige taget fra dem. Blandt dem der blev ramt af aktionen mod den "utyske ånd", kan nævnes samtidige forfattere som Heinrich Mann, Erich Kästner, Emil Ludwig, Erich Maria Remarque, Kurt Tucholsky og Magnus Hirschfeld,

³ Jf. Birgit Aschmann: "Deutsche Art in Sprache und Dichtung" – Die Germanistik, i: Christoph Cornelissen/Carsten Misch (udg.), Wissenschaft an der Grenze. Die Universität Kiel im Nationalsozialismus, Essen 2009, s. 199f.

ja selv Heinrich Heine der ellers blev tiet ihjel under nazismen, blev berørt, da værker af ham kom på bålet i bl.a. Düsseldorf. Og på den såkaldte "schwarze Liste" over uønskede og bandlyste "utyske" forfattere befandt sig omkring 127 skønlitterære navne, blandt de mere kendte var Bertolt Brecht, Max Brod, Alfred Döblin, Lion Feuchtwanger, Arthur Schnitzler, Ernst Toller, Franz Werfel og Arnold og Stefan Zweig. På andre lister der omfattede personer fra videnskabelige discipliner som historie, litteraturvidenskab, kunst, filosofi, pædagogik og andre videnskabsfag, blev der opregnet omkring 190 navne.⁴

Under bogbrændingen på universitetet i Bonn havde professor i kunsthistorie Eugen Lüthgen talt om en "udfordring af det forgangne system" og om at "antallet af forførere og skændere af den tyske ånd" var stort, mens propagandaminister Joseph Goebbels i sin tale til studenterne på Opernplatz i Berlin den 10. maj 1933 havde fremholdt det revolutionære i deres aktion: "Her synker novemberrepublikkens [dvs. Weimarerrepublikkens] åndelige grundlag til jorden, men af disse ruiner vil Føniks for en ny ånd sejrrikt rejse sig – en ånd som vi bærer, som vi fremmer og som vi giver afgørende vægt og påstempler de afgørende træk."⁵ Tysk kultur skulle nu i nazistisk forstand være rigtig tysk, den skulle nationaliseres, hvis ikke nazificeres. Hvad det førte til i Tyskland, er velkendt.⁶

Det var jo den egentlige udfordring fra nazismen, at nazisterne ville bestemme hvad der var "ægte" tysk litteratur og hvad der ikke var. Hvordan blev denne nye kulturpolitik med dens drastiske konsekvenser for tyske forfattere og deres værker nu modtaget uden for Tyskland? De offentlige bogbrændinger vakte opsigt uden for Tyskland⁷, og de førte til store overskrifter også i de danske aviser – således lød overskriften i Berlingske Tidende d. 11. maj 1933 "Den tyske litteraturs kætter-baal tændtes i nat i Berlin"⁸. Fokus for det følgende skal være rettet mod hvorledes man ved tyskstudiet ved Københavns Universitet stillede sig til udfordringen fra den nye tyske kulturpolitik som den kom til udtryk i aktionen mod den "utyske ånd", mod hvorledes man i det hele taget f.eks. i undervisningen forholdt sig til de nye

⁴ Jf. Julius H. Schoeps/Werner Tress (udg.), *Orte der Bücherverbrennungen in Deutschland 1933*, Hildesheim 2008, s. 108, s. 157.

⁵ Cit. ibidem s. 124f.

⁶ Jf. eksempelvis Hilmar Hoffmann/Heinrich Klotz (udg.), *Die Kultur unseres Jahrhunderts. 1933-1945*, Düsseldorf 1991.

⁷ Jf.

⁸ Berlingske Tidende 11.5.1933.

kulturelle udfordringer fra nazismen og hvilke følger det fik for undervisning og forskning i faget tysk.

I centrum for dette kom professor i tysk sprog og litteratur Carl Roos, der er blevet kritiseret for at have udvist forståelse, hvis ikke sympati for nazismen i Tyskland, til at stå. Han var tyskfagets mest profilerede og respekterede, men også omstridte personlighed. Anderledes var indstillingen hos fagets anden professor Louis L. Hammerich, der ikke lagde skjul på sin antipati og manglende tillid til nazismen.⁹ Emnet er mere indirekte berørt af Per Øhrgaard i hans undersøgelse af Carl Roos og dennes holdning og forhold til nazismen.¹⁰ Det blev under og efter den tyske besættelse bebrejdet og kritisk fremført mod Carl Roos, at denne havde haft og formuleret nazistiske synspunkter, og Per Øhrgaard har fremhævet, at Carl Roos – anderledes end hans kollega Louis L. hammerich - i alt fald før den tyske besættelse ikke lagde skjul på sine sympatier for det nye Tyskland, altså for det nazistiske Tyskland.¹¹ Spørgsmålet er om denne positive indstilling også slog igennem i hans undervisning.

Først skal der dog fremføres lidt om Carl Roos og hans indstilling til den tyske nazisme. Den germanofile tyskprofessor havde på den ene side ikke megen sympati for den demokratiske Weimarrepublik og for hvad han kaldte dens "tøjlesløshed"¹², ej heller for de litterære "emigranter" der havde forladt Tyskland, lige så lidt som han nærede større agtelse for den samtidige tyske litteratur. Altså den litteratur der blev skabt under det nazistiske regime. Til gengæld udviste han stor sympati for meget af det, der var foregået i det nye nazistiske Tyskland:" Hvis t.eks. ti kloge danskere hævder, at man ikke bør interessere sig for Hitler, ophører Hitler ikke af den grund at være den, der har fuldført, hvad Karl d. Store, Frederik d. Store,

⁹ I sine erindringer talte han om at han aldrig havde nogen tillid til nazismen, selv om han også efter besættelsen bevarede et "korrekt forhold" forhold til den tyske regering og også besøgte Tyskland. Han taler om de "begyndende jødeforfølgelser, dels overfor universitetsprofessorer" og "blodige mishandling af jøder", Louis L. Hammerich, Duo. Clara og Louis Hammerichs erindringer, København 1973, s. 399f.

¹⁰ Per Øhrgaard, Fra forsvarsven til scavenianer. Carl Roos (1884-1962), Professor i tysk, Historisk Tidsskrift 107, hæfte 2, 2007, s. 442-477.

¹¹ Jf. også Carl Roos' positive omtale af Adolf Hitler i artiklen Nietzsche og det nye Tyskland fra 1938, aftrykt i Germanica, København 1938, især s. 189f.

¹² I interviewet "Tabt frihed og Tøjlesløshed. Nazismen og Aandslivet" med journalist Ole Vinding, Ekstrabladet 11.11. 1935, jf. endvidere Carl Roos, Indhøstningens tid. Livserindringer 2, København 1961, s. 209.

Bismarck begyndte og fortsatte; heller ikke de følger, denne bedrift vil få, ophæver den kritiske betragter ved at fornægte dem.”¹³. I flere interviews udtalte han hvad han beskrev som ”den allerstørste beundring for stærke vilje og maalbevidste organisatoriske kraft, som denne [den nazistiske] statsledelse er i besiddelse af, og det uanset at jeg vel indser, hvad den koster af Liv og Lykke.”¹⁴ Retorisk talte han om ”det stærke menneske” og om hans tro på en ”hård og hensynsløs vilje”: ” At de totalitære stater i den henseende har givet et forbillede, der synes mig ligeså beundringsværdigt, som de vestlige ”demokratier”s forbillede synes mig en advarsel, skjuler jeg ikke”, som han skrev til Hal Koch kort tid efter den 9. april 1940.¹⁵ Og senere under besættelsen afviste han anklager om at han skulle være ”tysksindet” og ”nazist”:¹⁶ ” Da jeg gennem bøger lærte den nye politiske bevægelse i Tyskland at kende, blev jeg grebet af den førende personlighed [dvs. Hitler/kcl] og hans sociale ideologi”. Han talte videre om at ”Den nazistiske ideologi som den var udformet på papiret, fængslede mig som den fængslede Nicholson. Den imødekom tanker jeg havde arbejdet med. Den praktiske udformning så vidt jeg senere på turistrejser kunne iagttage den, vakte måske mere blandede følelser. Men heller ikke tyske bekendte, der stod bevægelsen fjernt, benægtede dens værdifulde sider [...] Det er altså rigtigt at jeg i den moderne tyske politiske ideologi har set frugtbare muligheder for et forbedret socialt liv [...] Det er ikke udelukket eller usandsynligt, at jeg har udtrykt min interesse for den nye ideologi i extreme vendinger [...] Men hvad jeg har sagt, agter jeg at stå ved ”.¹⁶

Carl Roos lagde altså ikke skjul på sin sympati for meget af det der var foregået i Tyskland. Han fortsatte også – som andre danskere som eksempelvis tyskkollegaen Louis L. Hammerich - efter nazisternes magtovertagelse 1933 med at tage på besøg i Tyskland: hvert år holdt han ferie i nærheden af Bamberg i Franken, i 1938 holdt han foredrag i Weimar, Jena og Hamburg, han deltog samme år i et møde arrangeret af Nordische Gesellschaft i Lübeck, og efter Tysklands udløsning af en ny krig i efteråret 1939 holdt han gæsteforelæsnings i Berlin, Leipzig og Dresden. Selv efter den tyske besættelse af Danmark i april 1940 fortsatte hans tætte kontakter til Tyskland: han

¹³ Artiklen Ry, aftrykt i Carl Roos, Germanica, København 1938, s. 150-167, citat s. 153.

¹⁴ Interview i Gads Danske Magasin, 32, 1938, cit. efter Øhrgaard, s. 451.

¹⁵ Brev til Hal Koch 18.4. 1940, KB NKS 2574 Carl Roos Efterladte papirer, kps 18.

¹⁶ Andet koncept til brev til John Pedersen 11.8.1944, i det afsendte brev står ”nytyske” i stedet for ”nazistiske”, KB NKS 2574, Carl Roos Efterladte Papirer, kps. 25. R. Nicholson var en britisk forfatter.

modtog i 1940 Humboldt-medaljen, i 1941 holdt han en gæsteforelæsning om Goethe ved det mod Norden indrettede såkaldte Grenzlanduniversität i Kiel, og i 1942 skal han sammen med et par andre danskere – Gudmund Hatt og Carl Popp-Madsen - principielt have sagt ja til at deltage i et møde i Aktion Ritterbusch's såkaldte "Kriegseinsatz der Geisteswissenschaften" i Weimar; men på grund af presset tid blev der alligevel ikke noget ud af danskernes deltagelse.¹⁷ Efter den tyske besættelse afslog han dog andre indbydelser til at holde foredrag og gæsteforelæsninger i Tyskland.

Efter besættelsens ophør blev han anklaget for i en tale i den nazistiske studenterfraktion National Studenter-Aktion i 1941 at have fremsat nazistiske synspunkter.¹⁸ Derudover fik han så sent som i 1943 optaget tre artikler i deres blad Akademisk Aktion. Og efterfølgende er han af flere blevet kritiseret for at have været "nazisympatisør" og for at have doceret "nationalsocialistiske lærdomme" i sin undervisning.¹⁹

Disse forhold vedrørende Carl Roos og det efterspil de fik efter 1945 med anklagen om "unational virksomhed" under besættelsen er udførligt undersøgt af Per Øhrgaard.²⁰ Der er ikke noget at føje dertil. Her skal opmærksomheden i stedet for være rettet mod undervisning og forskning inden for tysk faget, og det er målet at forsøge at undersøge om og i givet fald hvad de nye toner i tysk kulturpolitik og dermed hvad det "brud med overleveringen, som Nationalsocialismen betød" (Roos)²¹, havde af virkninger på undervisningen i tysk, især i litteratur. Hvad betød f.eks. de tyske studenters "aktion mod den utyske ånd", der den 10. maj 1933 fik værker af Heinrich Heine, Erich Kästner, Alfred Döblin, Emil Ludwig og Erich Maria Remarque til at ende på bålet? Og hvad betød udgrænsningen af den jødiske del af tysk litteratur for dens plads i undervisningen i København? Betød det at den

¹⁷ Således Frank-Rutger Hausmann, "Auch im Krieg schweigen die Musen nicht". Die deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg, Göttingen 2001, s. 196. Per Øhrgaard mener under henvisning til Carl Roos' egne notater, at Roos havde sagt fra, Øhrgaard, s. 454.

¹⁸ Jf. Øhrgaard s. 446f.

¹⁹ Roos Indhøstningens tid. Livserindringer 2, s. 210.

²⁰ Jf. Øhrgaard anf. arbejde

²¹ Roos, Indhøstningens tid. Livserindringer 2, s. 73.

forkætrede og i band lyste litteratur forsvandt fra undervisningen? Det skal undersøges i det følgende.

Den udgrænsende og stigmatiserende nye tyske kulturpolitik synes ikke at have fået Carl Roos' blod i kog. Umiddelbart forekommer det således besynderligt at Carl Roos – og heller ikke Per Øhrgaard tager dette punkt op – hverken i samtiden eller i sine erindringer ikke med et ord direkte har kommenteret nazisternes særdeles kontante, ja brutale opgør med dele af den tyske germanistik og med vigtige aspekter af tysk litteratur. Han har hverken kommenteret afskedigelsen af tyske germanister²² eller afbrændingen af tyske forfatteres litterære værker. Kan det opfattes som udtryk for at han måske havde forståelse for disse aktioner? Det er ikke til at afgøre. Og hvorfor blev han eksempelvis ikke oprørt over aktionen mod den "utyske ånd"? Det er også svært at svare på. Måske ligger noget af svaret herpå i, at de nazistiske studenters aktioner foregik i Tyskland, ikke i Danmark, og at fyringerne af germanister var foregået i "legale" rammer. Og det skulle han som dansker ikke have en mening om eller holdning til.

For holdning til konsekvenser heraf i Danmark udviste han: I sine Livserindringer har han skildret sit engagement for en jødisk kunstnerinde ("recitatrice") i Danmark, hvis optræden for Selskabet af 1916 i foråret 1933 det tyske gesandtskab i København forsøgte at forhindre; Roos stod fast og trak sig som formand for Selskabet af 1916, da et flertal i selskabets bestyrelse fulgte henstillingen fra gesandtskabet. Tyskerne skulle ikke bestemme hvad der kulturelt skulle foregå i Danmark! Til gengæld har han ikke med et ord kommenteret den siden foråret 1933 mere og mere omsiggribende og radikale antisemitisme i Tyskland og dens konsekvenser for tysk åndsliv og specielt for den tyske litteratur.²³

Nogen forståelse for de nazistiske indgreb på kulturområdet kunne måske alligevel læses ud af i et i samtiden meget omtalt interview med ham i Ekstrabladet om "Nazismen og aandslivet" fra november 1935, et interview der drejede sig om hans

²² Måske kan hans ikke særligt velvillige holdning til tyske emigranter, der søgte arbejde ved Københavns Universitet læses som en indirekte kommentar hertil, jf. Øhrgaard s. 450.

²³ Roos kommenterede episoden som følger: "Det var på sin vis et forbud om den følgende tids forvirring, og de der på en eller anden måde berørte frontlinjen blev forvirringens første bytte. Man stod overfor et dobbelt Tyskland, det gamle og det ny, som nu var blevet det officielle og med hvis repræsentanter man havde at forhandle. Man kom i dobbelt ild, thi både det ene og det andet Tyskland propagerede", ibidem s. 143, jf. Øhrgaard s. 451..

syn på den samtidige tyske litteratur.²⁴ Da Carl Roos blev spurgt: "Synes De ikke at Nazi har virket kvælende på litteraturen?" svarede Roos "På hvilken Litteratur – den kunstneriske? [...] Den [altså Nazismen/kcl] har virket dræbende på de ekspatrieredes Litteratur, men om man vil tillægge dem en særlig høj kunstnerisk Standard faar staa hen." Endnu tydeligere blev han lidt senere efter at han have fremhævet at energien i det nye Tyskland lå på noget andet end det litterære: "Dertil kommer at naar den Litteratur som er blevet landsforvist, var oppositionel og statsfjendtlig, kan man vel ikke fortænke dem som vil maalet i, at de ogsaa har villet midlet og er blevet nødt til at ville det." Litteraturen skulle bruges i den nye stats tjeneste, som han placerede i en klassisk tysk tradition. Om det sagde Roos: "De ideer som skal genoptages af det nye Tyskland, er de samme der først kom til udfoldelse i den tyske romantik: enheden og friheden er basis for det germanske folkefællesskab." Roos satte derefter det der foregik i Tyskland i perspektiv: "Det drejer sig om at skaffe plads i verden for den åndsform, som ligger i tysk blod. Af den moderne litteratur skal jeg nævne Hans Grimm's "Volk ohne Raum", som er en bog hvor man mærker pulsslaget af dette folkelegeme og dets vilje til livet og solen," selv om den i hans øjne ikke var noget stort kunstværk. Afslutningsvis gav Roos sin vurdering af det der var sket i Tyskland efter 1933: "... man [må] beklage tabet af friheden, men retfærdigheden byder at tilføje at friheden ogsaa kan misbruges, og i Tyskland før Nazirevolutionen var den udartet til tøjlesløshed, så at landet ikke kunne regeres og heller ikke blev regeret. Det er umuligt at betragte begivenhederne i Tyskland uden at føle beundring for den folkelige kraft, som ytrer sig både i evnen til handling og til lidelse."²⁵ En lignende indstilling synes at fremgå da han vil have advaret en student "mod en kritisk stilling [til nazismen/kcl], der hindrede ham i at forstå hvad der skete."²⁶

Af det fremførte er det rimeligt at hævde, at Roos i interviewet opviste ret stor forståelse for udviklingen i Tyskland, og at han i virkeligheden overtog den af det nazistiske regime fremførte argumentation over for de udgrænsede forfattere som "oppositionel og landsskadelig" og dets kritik over for Weimarrepublikken. En sådan forståelse er der ogsaa andet, der kunne tyde på. Således skrev han i 1936 i sin

²⁴ Ekstra Bladet 11.11. 1935. Det udløste et heftigt angreb fra socialdemokraten Hartvig Frisch i Folketinget, jf. Øhrgaard s. 450.

²⁵ Ekstra Bladet 11.11. 1935, interviewet er kun delvis gengivet i Roos' Livserindringer 2 (Indhøstningens tid), s. 209.

²⁶ Carl Roos Efterladte papirer, KB: NKS 2574, II, Sager: Universitetsdagbog 1927-1950, 15.9. 1934, kps 24.

”Kleine Deutsche Literaturgeschichte” om forfatteren Alfred Döblin, der var emigreret til Frankrig i 1933:”[Efter Wedekind]...har en hel række af forfattere bestræbt sig på at beskrive undermenneskene, det blev ligefrem mode. Af de talløse romaner der hører hertil, skal blot nævnes Döblin, Berlin-Alexander-Platz fra 1929” (...hat sich eine ganze Reihe von Schriftstellern bemüht, das *Untermenschentum* darzustellen, es wurde geradezu *Mode*. Von den zahllosen Romanen, die hierher gehören, sei nur *Döblin, Berlin-Alexanderplatz* (1929) genannt).”Til gengæld roste han den forkætrede Erich Maria Remarque for hans realisme (”Sachlichkeit”).²⁷ Begrebet ”Undermenneske” (Untermenschentum) var som bekendt et nazistisk slagord.

2.

På dette tidspunkt i 1930erne opviste faget tysk eller germanistik ved Københavns Universitet lige som de andre fag ikke noget stort undervisningsudbud.

Undervisningen blev varetaget af fagets to professorer, nemlig professor i germansk filologi Louis L. Hammerich (1892-1975), der underviste i lingvistik og middelalderfilologi, og professor i tysk sprog og litteratur Carl Roos (1884-1962), der afholdt forelæsninger og kurser inden for nyere tysk litteratur. Til dem var knyttet nogle undervisningsassistenter og senere lektorer som Peter Jørgensen, Heinrich Bach, Steffen Steffensen, Erik Lunding og Günther Jungbluth, der tog sig af mere elementære øvelser.²⁸

Hvor stort antallet af tyskstuderende var, er det svært at afgøre. Af Carl Roos’ Universitetsdagbog fremgår hans egne tal for deltagere i hans forelæsninger og øvelser. Men om der kan slutes fra dem er usikkert.²⁹

Den kulturpolitiske udfordring fra nazismen kunne hævdes først og fremmest at berøre undervisning og forskning i tysk litteratur og kultur. Nazisterne havde som

²⁷ Carl Roos, *Kleine Deutsche Literaturgeschichte*, København 1936, s. 115. Citatet fortsætter:” Diese Schilderungen wirken auf den Leser fast wie Reisebeschreibungen aus fernen Ernteilen, denn die Angehörigen der Welt der *Primitiven der Grossstadt* sind trotz Schule und Kirche so unberührt von der Kultur der führenden und verantwortlichen Schichten, als ob sie afrikanische Neger wären.”

²⁸ Jf. hertil afsnittet om Germansk Filologi ved Steffen Steffensen og Karl Hyldgaard-Jensen i Københavns Universitet 1479-1979, udg. af Svend Ellehøj, København 1979, bind IX, s. 297-318. Oplysningerne om forskning og undervisning er dog meget generelle.

²⁹ KB NKS 2574: Carl Roos Efterladte papirer, Universitetsdagbog, kps. 24.

nævnt stemplet dele af den tidligere og især samtidige tyske litteratur som "utysk" og fjernet den fra hvad der kunne kaldes den nationale litteraturkanon. Spørgsmålet er hvordan der blev reageret i Danmark på disse nye toner fra Tyskland.

Det er det indrømmet umiddelbart svært at få hold på, da det har været så godt som umuligt at komme til bunds i spørgsmålet om hvad og hvordan der blev undervist og doceret i tyskfagets discipliner.³⁰ Det synes dog muligt at anstille visse formodninger. Bedømmes undervisningsudbuddet i tysk ud fra de annoncerede kurser i lektionskatalogerne syntes meget lidt – med nogle undtagelser som jeg vender tilbage til – forandret i forhold til tiden før 1933. Professor Louis L. Hammerich tog sig – understøttet ("ved") af lektorer og undervisningsassistenter – af sproglige og filologiske emner: Sprog, fonetik, grammatik, hollandsk og den ældre litteratur; den måske eneste gang at de nye toner kunne synes at slå igennem var i hans forelæsningsrække i forårssemestret 1939 om "det tyske folks oprindelse". Det ser ud til at have været første gang at ordet "folk" optrådte.³¹

Professor Carl Roos tog sig - understøttet af lektorer og undervisningsassistenter - af den nyere tyske litteratur efter ca. 1600; ifølge lektionskatalogerne holdt han forelæsninger og øvelser over bl.a. Lessing, Goethe, Schiller, tysk romantik og Nietzsche, og han forelæste over den tyske litteraturs historie fra det 17. til 20. århundrede. Det ser dog ikke ud til at han har taget den efter 1933 bandlyste litteratur op i sin undervisning. Undtagelsen synes at have været den tyske lektor Hans Winkler, der i forårssemestret 1932 holdt forelæsninger over Thomas Mann.³² Carl Roos var desuden vejleder for et stort antal specialer, herunder specialer om Thomas Mann og om Heinrich Heine, i 1935 vejledte han et speciale om Heinrich Heine og jødedommen.³³

Der er således intet – og dette må være en forkættet e silentio- slutning – der tyder på, at der i hans undervisning har fundet en kritisk stillingtagen sted til den nye tyske kulturpolitik med dens bandlysning af flere kendte forfattere; den nazistiske kulturpolitik synes bare ikke at have stået på dagsordenen. Og der er af det

³⁰ Hverken Roos eller Hammerich giver i deres erindringer noget nøjere indtryk af undervisningen, jf. dog Roos' tilbageblik fra 1946 nedenfor.

³¹ Jf. Lektionskatalogen 1939.

³² Jf. lektionskatalogen 1932.

³³ KB: NKS 2574, II, Sager: Universitetsdagbog 14.1. 1935, kps. 24.

foreliggende intet der tyder på at der blev forelæst over den bandlyste emigrantlitteratur. Den syntes at være ikke-eksisterende. I slutningen af 1930erne ser der dog ud til at være kommet andre emner eller toner ind i undervisningen i tysk. Og det synes at have givet sig udslag i det til det litterære stof knyttede emne "tysk samfundsliv" og især i den litteratur, der blev anbefalet hertil. Næmlig den italienske forfatter Cesare Santoro's bog om det nazistiske Tyskland med titlen "Hitler-Deutschland von einem Ausländer gesehen" (1937). I forhold til den her fulgte problemstilling er det iøjnefaldende at Carl Roos i efterårssemestret 1938 med en forelæsningsrække om "Det moderne Tyskland" tilsyneladende ser ud til at være gået ud over det egentlige litterære emneområde og være begyndt at tematisere det samtidige Tyskland, altså det nazistiske. Men også dets litteratur? Det er uklart. Ganske tydeligt ser tematiseringen at være blevet, da han i forårssemestret 1939 forelæste over emnet "Det moderne Tyskland, dets forudsætninger, organisation og kultur". Carl Roos fortsatte med sine forelæsninger om det moderne Tyskland frem til efterårssemestret 1940. Emnet blev ikke taget op derefter.³⁴

Desværre vides der ikke særligt meget om indholdet af disse sidst nævnte forelæsningsrækker: mens hans efterladte papirer rummer noter til hans litterære forelæsninger frem til 1930erne og for tiden efter 1945, har det ikke været muligt at opspore eller finde hans noter eller manuskripter til forelæsningerne om det moderne Tyskland.³⁵ De må formodes at ville kunne give et indtryk af det billede, som Roos i undervisningen søgte at formidle af det moderne Tyskland. Det kan der desværre kun gisnes om. Men det er formentligt næppe skudt helt ved siden af at formode, at det var ved forelæsningerne om det moderne, altså det samtidige Tyskland at kritiske tilhørere som Bodil Koch og Elsa Gress har hævdet, at Roos docerede "nazistiske lærdomme" gennem at tegne et positivt billede af det nazistiske Tyskland, af det Tyskland der med hans egne ord fængslede og fascinerede ham.³⁶

³⁴ Jf. lektionskatalogerne 1938- 1946. Interessant er det at det først var i forårssemestret 1946 at Roos gjorde Heinrich Heine til emne for en forelæsningsrække, ibidem.

³⁵ KB: Carl Roos' efterladte papirer, NKS 2574.

³⁶ Jf. Birgitte Possing, Uden omsvøb. Portræt af Bodil Koch, København 2007, s. 67, henvisningen til Elsa Gress hos Øhrgaard, s. 443. Jf. endvidere udtalelser fra Roos' elev Frode Jakobsen, hos Sven Ove Gade, Frode Jakobsen. En biografi, København 2004, s. 42f.

Med til hans kurser i tysk litteratur hørte - således som det kan tolkes ud fra et brev fra Roos til universitetets rektor fra februar 1946 - 'emnet: tysk samfundsliv og kultur'.³⁷ Og hvis Roos til disse forelæsninger har baseret sin viden om "tysk samfundsliv" på Cesare Santoros bog om det nazistiske Tyskland, må der nok siges at være noget hold i kritikken. Bogen der fandt stor udbredelse og udkom i flere oplag i Tyskland, er en på det nazistiske regimes selvfremsstilling baseret skamrosning af det der var foregået siden 1933. Og inddragelsen af den som kilde eller håndbog til tysk samfundsliv må gennem fremstillingen af det nazistiske Tysklands selvbillede siges at have bidraget til at formidle nazistisk ideologi. Det synes tilstrækkeligt at citere følgende lovord fra Santoro's konklusion:" Ved det der er gjort [Bei dem Werke] i disse fem første år træder den fuldstændige forandring af den åndelige holdning, den dybtgående fornyelse af den tyske sjæl frem. Den følelse af modløshed der karakteriserede de sidste år af Weimarrepublikken, er forsvundet og nyt håb er indtrådt; ny stærk tillid til fremtiden opfylder menneskene. Hitlers suggestive kraft som personlighed og taler har erobret og fortryllet det tyske folk, har vundet dets hjerte endnu inden det [altså folket/kcl] kunne begribe ham helt med forstanden [...] Der findes helt sikkert i Tyskland tvivlere, kværunter, mennesker, der ikke kunne tilpasse sig de nye idealer og metoder; disse utilfredse finder man hos den borger der står fremmed over for den nye socialpolitik, hos jøden der har mistet sin forretning, hos storkøbmanden der frygter økonomisk autarki, hos den lille "politiker", der tror ikke mere frit at kunne ytre sin mening, hos den "gamle professor", hos junkeren etc. Men man skal betænke at man umuligt fuldstændigt kan omdanne en nation og fuldstændigt reorganisere et folk uden at der opstår gnidninger og modstand [...] Enhver upartisk iagttagelse må indrømme, at rigsregeringens grundlag er urokkeligt, da den hviler på den enstemmige tillid, som den bliver mødt af. Føreren har forstået igen at vække fædrelandskærligheden i den tyske sjæl og kærligheden til "Blut und Boden", som udspringer af den naturlige ret til liv [Lebensrecht]."³⁸

Den italienske forfatter Cesare Santoro's bog "Hitler-Deutschland von einem Ausländer gesehen" har Roos i et brev til KU's rektor fra 1946 rost som "bedste daværende bog om emnet: samtidig tysk samfundsliv". Bogen var nødvendig for

³⁷ Brev til rektor 3/2- 1946, KB NKS 2574, Carl Roos Efterladte papirer, kps. 28.

³⁸ Cesare Santoro, Hitler-Deutschland von einem Ausländer gesehen, III. Oplag, Berlin 1938, s. 427.

”Emnet: Tysk samfundsliv og kultur”, der indgik i tyskfaget. Og den var i hans øjne en ”fortrindelig håndbog”.³⁹ Santoros pro-nazistiske bog bliver ellers omtalt som en bog ”that lauds high prize on Nazi Germany”.

Santoro’s bog indgik i nogle ret spegede indkøb til det Filologiske laboratoriums bibliotek, som Roos havde foreslået som grundlag for undervisningen. Ud over Santoro drejer det sig endvidere om Alfred Rosenbergs propagandaskrift ”Der Mythos des 20. Jahrhunderts” (1930), der ved siden af Hitler’s ”Mein Kampf” – der for øvrigt var oversat af Clara Hammerich allerede i 1925-27 – blev regnet for det vigtigste nazistiske programmatisk skrift.

I det omtalte brev til rektor kommenterede Roos for øvrigt linjen i sin undervisning: ”Samme nazistiske regimes krav til videnskaben, at den skulle tjene aktuelle politiske formål, blev almindelig fordømt i Danmark. Også fra Universitetets talerstol blev det i disse år med priselig klarhed hævdet, at her i landet vilde vi fastholde de gamle maximer for videnskaben: forskningens frihed og lærefriheden. Den anvisning har vi fulgt.” Og lidt mere direkte fortsatte han: ”Også i årene efter 1933, der måske har været særlig vanskelige for mig på grund af mit fagområde, har jeg forsøgt at holde hovedet klart for så lidenskabsløst som det er menneskeligt muligt at efterforske sandheden og formidle den videre. At man under tryk af naturlige stærke stemningsbølger fra nogle sider ikke har vurderet dette efter hensigten er en kendsgerning jeg beklager. Men bøje eller sløre sandheden af politisk sympati eller antipati hverken kan eller vil jeg [...] [Det] tjener ingen interesse ved at tilsløre eller fornægte realiteter.”⁴⁰ Var realiteterne om Tyskland virkelig sådanne som de blev fremstillet af Santoro? Det må man jo næsten tro har været opfattelsen hos Carl Roos.

Under den tyske besættelse blev de kulturpolitiske udfordringer fra nazismen stærkere og mere direkte: de kom til udtryk bl.a. gennem Nordische Gesellschaft og dets arrangementer, og navnlig fra 1941 i det nyoprettede Deutsches Wissenschaftliches Institut (DWI) i København, der havde til opgave at pleje og styrke de kulturelle og videnskabelige forbindelser til de danske universiteter. Dog

³⁹ KB: Carl Roos’ efterladte papirer NKS 2574, brev til rektor 3/2- 1946, brev 26/2- 1940, kps. 28.

⁴⁰ Ibidem

uden større succes, da der fra dansk side med enkelte undtagelser ikke blev udvist større interesse for at samarbejde. Roos og Hammerich deltog sammen med rektor og andre kolleger fra Københavns Universitet i indvielsen af instituttet i maj 1941; men det syntes at have været begge og især Roos magtpåliggende ikke at kunne blive taget til indtægt af besættelsesmagten, og han holdt sig derfor på afstand af instituttet. Roos og Hammerich afslog begge at holde foredrag i instituttets regi.⁴¹

3.

Sammenfattende kan det hævdes at det forunderlige der står tilbage efter denne undersøgelse af faget tysk og udfordringen fra nazismen, på sin vis er, at der ikke blev reageret på det nazistiske regimes nye kulturpolitiske toner og deres racistiske undertoner, der bevirkede at litteraturen ikke længere blev vurderet ud fra dens æstetiske og kunstneriske kvaliteter, men alene ud fra forfatterens racemæssige indordning og "nationale" indstilling. I dette syn på litteraturen lå udfordringen. Lige som det senere lå til grund for regimets karakteristik af især modernistisk (og jødisk) kunst som "entartet". Inden for tysk faget – og det må i særlig grad gælde for Carl Roos - ser man ikke ud til at have reageret på de nye normer for eksempelvis god skønlitteratur; man synes – bort set fra i eftertidens bedrevidende tilbageblik - at have ignoreret det der skete med kultur, litteratur og forfattere i Tyskland og i stedet at have holdt sig til den klassiske tyske kultur. Altså den kultur der med enkelte undtagelser ikke rakte længere op i tiden end til omkring 1914. Den egentlige samtidige litteratur synes kun at have indtaget en meget perifer og underordnet rolle i undervisning og forskning.

Indflydelsen fra nazismen ser mere ud til at være kommet gennem den kontekst som skønlitteraturen blev placeret i: billedet af tysk samfundsliv og kultur synes at have baseret sig på samfundslitteratur, der positivt formidlede det nazistiske regimes selvforståelse og selvbillede. Problemet var dermed skønlitteraturens konteksttualisering. Eksempelvis hedder det hos Cesare Santoro om den indledningsvis omtalte tjenestemandsløve at den havde til formål at "udsondre alle

⁴¹ Jf. Livserindringer s. 232f, jf. til instituttets historie i København Hausmann (anm. 17), s. 183f, endvidere Manfred Jakubowski-Tiessen, Kulturpolitik im besetzten Land, i: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 42, 1994, s. 129-138 (på dansk i Fund og fortid 199).

utilstrækkeligt uddannede, uegnede, kommunistiske eller artsfremmede tjenestemænd.”⁴² Samme Santoro omtaler under sin skildring af den ”nye tyske kultur” på det skønlitterære område to ”lister over skadelige skrifter”, der skal forhindres i at blive trykt og udbredt.⁴³ Det var præcist den måde som regimet selv legitimerede dets indgreb over for tyske forfattere og deres værker.

⁴² Santoro s. 48.

⁴³ Ibidem s. 375.